

Nev'i Divanı'nda Soyut-Somut Kavramların İlişkisi
The Relation of Concrete And Abstract Concepts in Nev'i Divan

Sedanur DİNÇER ARSLAN*

*Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı

e-mail: sedanur_dincer@hotmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article Article
DOI: https://doi.org/10.34083/akaded.541380

Sorumlu Yazar / Corresponding Author
Sedanur Dinçer Arslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı,
Ankara / Turkey

ORCID : 0000-0002-8880-2993

Geliş Tarihi / Received : 18.03.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 02.04.2019

Atıf / Citation
DİNÇER ARSLAN, Sedanur (2019). Nev'i
Divanı'nda Soyut-Somut İlişkisi. *Akademik Dil ve
Edebiyat Dergisi*, 3 (1), 63-74.
DOI: 10.34083/akaded.541468

Öz

Özellikle şiir alanında hudutsuz zenginliğe sahip Klasik edebiyat, farklı kültürlerin tahakkümü altında kuralcı, geleneksel bir özellik arz eden bir edebiyattır. Klasik edebiyatın kesin kaidelere bağlı oluşu; imge, imajlar ve sembollerle örülü farklı dillerin kelime dünyasından seçilen terkiplerle kurulan kısa ve yoğun anlatımı günümüzde eleştirilen taraflarını teşkil eder. Her edebiyat ekolü gibi, Klasik edebiyat da dış dünyadan alınan malzemenin bireysel tecrübe süzgecinden geçirilmesi ile vücut bulur. Dış dünyanın somut verilerinin zihin ve duyu dünyasında yoğunlaşarak soyutlanmaya doğru meyletmesi Klasik edebiyatın belirgin hususiyetidir. Zaten Klasik sanatkar, dış dünyadaki her türlü nesne, kavram ya da hadiseyi kendi iç dünyasını somutlaştırarak bir araç olarak değerlendirir ve onları birer imgeye dönüştürerek eserine yansıtır. Klasik şairin şiirinde yaptığı eylemin hülasesi budur. Somuttan soyuta, soyuttan somuta yön değiştirerek oluşturulan Klasik şiir dili, her şairde geleceğin içinde özgün bir hal alır.

Klasik şairlerden Nev'i'nin, divanındaki kelimelerin birbirleriyle olan bağlantıları kurularak yorumlandığında çok farklı, zengin bağlamsal anlamlar çıkarılır. Bağlamsal anlamlar, sözlüklerde bulunmayan yeni anlamların ortaya çıkmasına neden olur. Örneğin somut anlamlı sözcük soyut, soyut anlamlı sözcük somut anlam kazanabilir. Bu açıdan Nev'i Divanı irdelenmeye, değerlendirmeye ve bir tasnife tabi tutulmaya değer görülür. Divanların somut ve soyut açıdan incelendiği çok az çalışma mevcut olup bu çalışmayla, Klasik edebiyat incelemelerinin eksik tarafına bir katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışmada en büyük veri kaynağı olarak Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK önderliğindeki TEBDİZ projesi kapsamında hazırlanan "Nev'i Divanı Sözlüğü (Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlüğü)" adlı doktora tezi esas alınacak, tezin inceleme kısmındaki ilgili konu başlığı detaylandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Soyut kavramlar, somut kavramlar, somutlaştırma, soyutlama, deyim, Nev'i, divan.

Abstract

The classical literature, which is especially infinite in the field of poem, became a strict and traditional literature under the influence of different cultures, since classical literature depends on strict rules and derives some words from languages which are full of visions, images and symbols, it is able to transmit meanings with the help of short and intensive explanations. As it is in every eole classical literature also forms a bulk by means of infiltrating all samples taken from outside world with the individual experience. It is the distinguishing feature of classical literature to stir rigid datas in the world of mind and emotion towards abstractness. Already classical artist evaluates all items, conception or event as a tool which makes his/her own world concrete and applies them in his works as converting them into images. This is the summary of what classical artist does in his poem from concrete to abstract or visa versa used language of poem, in every poet it becomes a tradition.

When we comment on Nev'i's Divan (a special form of poem) from the point of interrelated relationships, we can derive rich contextual meanings. Contextual meanings cause the formation of meanings which do not exist in words. For example a word with concrete meaning turns out to be abstract or a word with abstract meaning turns out to be concrete from this perspective Nev'i's Divan worths to be examined, evaluated and classified we have few studies in which Divans are investigated with respect to their concrete or abstract features. In this study we aim at contributing to investigations classical literature with many shortcomings. The greatest data resource in this study is the Project named as TEBDİZ which was prepared under the leadership of Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK. The name of the dictionary is the dictionary of "Nev'i Divanı Sözlüğü (Contextual sequence and functional dictionary)". A Phd thesis based on in our study and further details will be given.

Keywords: Abstract concepts, concrete concepts, concretization, abstraction, idiom, Nev'i, divan.

Giriş

Şiir dili; ses, ahenk ve mana yönünden bireyde haz uyandıran, estetik ve evrensel nitelikte, dilin söze dönüştüğü en zarif işlevlerindedir. Kendine özgü ritim, içerik gibi vasıtalarla bir müzikalite oluşturması, onu diğer dil kullanımlarından ayırt edici kılar (Aksan 1999: 19). Şair, gündelik dilde var olan hazır malzemeyi kendi hayal gücünün maharetiyle yeniden işler ve Paul Valery’nin dediği gibi, *dil içinde ayrı bir dil* meydana getirir (Aksan 1999: 67). Dolayısıyla sembolik dil olarak da adlandırılabilir (Kuzu 2016: 241) olan şiir dilini simgesel ve karmaşık bir düzeye ulaştırır. Türk şiirinin bir dönemini teşkil eden Klasik edebiyat da sembolik şiir dilinin kullanıldığı en güzide dönemlerdendir. Klasik edebiyatın dilini sembolik kılan uygulamalardan biri de kavramların somut ve soyut bağlamda birbirine dönüştürülmesidir.

Dünyadaki nesnelere, biçimlerin, olgu, durum ve devinimlerin dilde anlatım buluşu (Aksan 2009: 151) olarak tanımlanan kavram, dilin nesnelere ortak niteliklerine göre genellemesidir. Bu bağlamda kavramlar, farklı alt dallara ayrılır. Kavramların duylara bağlı olarak tasnif edilmesiyle soyut ve somut kavram ayırdımı ortaya çıkar. Ancak dilin değişken ve devingen yapısı bu kavramlar arasında geçişler sağlar. Aksan; bu durumu sözcüklerin gösterilenlerinin yansıttıkları kavramların başka nesnelere benzerlik, yakınlık gibi ilişkilerle birbirlerine aktarılması, bu şekilde çok anlamlılık ve yan anlam kazanması şeklinde izah eder ve bu geçiş için dört yöntem önerir: somuta eklenen yeni somut kavramlar, somuta eklenen yeni soyut kavramlar (somutlaştırma), soyuta eklenen yeni soyut kavramlar, soyuta eklenen yeni somut kavramlar (Aksan 2009: 180). Dil göstergelerinin göndergesel anlamları dışında bu yollarla yeni anlamlar kazanması şiir dilinde “alışılmamış bağdaştırma” ya da “dilde sapma” terimleriyle adlandırılır. Bu dönüşümler şiir dilini yapaylıktan, kuruluştan arındırır ve ayrıcalıklı kılar. Klasik Türk şiirinde de soyut ve somut arasındaki geçişler ve değişimler, rutinin dışında sıkça başvurulan üslup özelliğidir.

Klasik Türk şiirinde somut anlamlı sözcükler beyit içinde soyut, soyut anlamlı sözcük ise somut anlam kazanır yahut soyut duygular türlü ilgiler kurularak (benzetme gibi) somut sözcüklerle ifade edilir. Bir kelimenin taşıdığı anlamı başka bir boyuta taşıma hadisesi olarak da tanımlanabilecek bu soyutlama ve somutlama; doğadan doğaya, insandan doğaya gibi aktarmalar; benzetme, istiare, ad aktarması, kişileştirme gibi çeşitli yakıştırmalarla gerçekleştirilir. Bu türden bağdaştırmalar; *sadece ifadeyi güçlendiren bir üslup özelliği değil, muhtevaya derinlik kazandıran ve muhtevayı zenginleştiren de bir araçtır. Yani soyut kavramların somut, somut kavramlarınsa soyut kavramlarla birlikte kullanılması bir yönüyle söz, bir yönüyle manayla ilintilidir* (Dinçer Arslan 2017: 188). Bu bağdaştırmalar, Klasik şairin imgelem ve muhayyile gücünün dışavurumudur; yeni ve güçlü anlatım arayışının mahsulüdür.

Dilin bahsedilen amaçlar doğrultusunda olağan seyrinin dışında bu şekilde kullanımı Klasik şiirin hemen hemen her döneminde mevcuttur. Klasik şiirin sözcüklerin somut-soyut ilişkisinden yararlanması onun en temel kaynağı olan Kuran’a dayandırılabilir. Nitekim Kuran’da varlığı kabul edilen ancak bilinmeyen ve görülmeyen varlık ve nesnelere ilgili somut örnekler sunulur (Yıldırım 2002: 212). Ancak Hint üslubunun bir özelliği olarak, soyut-somut kavramların kullanımı 17. asırda ve sonrasında zirve yapar, öncesinde ise bir hazırlık evresi geçirir. Hazırlık evresi olarak adlandırılacak dönemlerden 16. asırda bilhassa ikili tamlamalar şeklinde somut-soyut bağdaştırmalar kullanılır, başlangıçtan bu devreye kadar gelenek bozulmaz; 17. asırdan itibaren yeni bir akımın tesirinde kalan şairlerce üçlü ve zincirleme tamlamalar hatta daha farklı yollarla bu hususta daha başarılı uygulamalar görülür. Aynı durum deyim ve atasözleri içinde geçerlidir. Deyim ve atasözleri zaten kuruluşlarında somut ve soyut yakıştırmaları kapsar. Klasik şair de deyim ve atasözlerinin hem bu yapısal özelliğinden istifade eder hem de soyut bir düşüncüyü deyim

ve atasözleri vasıtasıyla daha anlaşılır ve etkileyici kılmayı dener. Böylelikle anlam ve anlatıma yönelik yeni kazanımlar ortaya konur.

Klasik edebiyat şairlerinden Nev’î de bu üslubun tesirinde kalmış bir sanatçı olması yönüyle onun divanı soyut-somut ilişkisi bağlamında incelenebilir. Nev’î Divanı hem soyut-somut kavramların niceliksel kullanımları hem de birbirlerine dönüşme özellikleriyle değerlendirilecektir.

1. Sözcük Düzeyinde Somut- Soyut İlişkisi

Nev’î Divanı’nda soyutluk ve somutluk sözcük düzeyine indirildiğinde, şairin şiirlerde en fazla işlediği konu “aşk” olduğu için aşka dair sözcüklerin sayısının diğerlerine nazaran daha fazla olduğu görülür. Diğer Klasik şairler gibi Nev’î de aşkı çağrıştıran soyut kavramlardan en fazla “aşk (ışık), sevdâ, mahabbet” ve aşkın tecelli mekânı “sîne, gönül, dil, hâtır, derûn”; aşk-rûh münasebeti bağlamında “cân”; aşkın âşık nazarındaki duygular olarak “gam, dert, belâ, mihnet, cefâ, ıztırâb”; sevgiliye has bir nitelik ve aşkı tetikleyen unsur olarak “hüsn, güzellik, ‘ân, letâfet” kullanır (Dinçer Arslan 2017: 189):

*Işk âdemi haste vü dil-efgâr eyler
Âşüfte vü bî-karâr u gam-hâr eyler
Işk âdemi öldürüp yaturmaz ammâ
Cânından usandurup yirin nâr eyler (R6)*

*Kişiye sûfi mahabbetde ihtiyâr olmaz
Güzelleri sevilür sanma istihâre ile (G400/2)*

*Başda n’eyler belâ-yı akli erbâb-ı cünûn
Sünbülinden gayrı hiç olmasa sevdâ kâşki (G471/2)*

*Şerer-i eşki saçup sîneye âşık yandı
Câm-ı ışk ile meger gözleri çakmaklandı (G489/1)*

*Cânâ bu derûnumda yanan nârı göreydün
Zâhirden olan nâle ile zârı bilürsin (G376/3)*

*Ne dilde o serv-i revânı kinâra kudret var
Ne cânda sabr u ne tende karâra kudret var (G130/1)*

*Marîz-i ışka bulunmaz bu dâr-ı mihnetde
Gelür gider gam ile âh u zârdan gayrı (G497/2)*

*Mısr-ı hüsnin harâba virdi gelüp
Leşker-i hattı gibi şâm-ı ecel (TERC1/22)*

En Çok Kullanılan Aşk Kavramlarının Niceliksel Kullanım Değerleri				
Aşk	Aşk Mekânı	Aşk-Ruh Münasebeti	Âşğın Duyguları	Sevgilinin Güzelliği
aşk/ışk (133)	sîne (71)	cân (142)	gam (156)	hüsn (57)
sevdâ (1)	gönül (162)	rûh (7)	dert (77)	güzellik (15)
muhabbet (32)	dil (332)		belâ (29)	‘ân (7)
	hâtır (27)		mihnet (23)	letâfet (23)
			cefâ (26)	

			ıztırâb (8)	
--	--	--	-------------	--

Muhtevası gereği en fazla kasidelerde olmak üzere, memduhu methetmek amacıyla “*kerâmet, adâlet, adl, kerem, fazl, fazîlet, ihsân, itibâr, feyz*” gibi soyut kelimeler Nev’î Divanı’nda çok sık geçer:

Eger **adl** ile tartılsa **fazîlet**
Anunla kimseler olmaz berâber (K20/22)

Zamânun ola ömr-i Nûha muâdil
Ola devletünle **adâlet** mu’âsır (K55/19)

Feyzünden ider mâh-sıfat kesb-i kemâli
Ehl-i hüner ey neyyîr-i tâbân-ı **adâlet** (K5/23)

Memduha Yönelik Soyut Sözcüklerin Niceliksel Kullanım Değerleri								
kerâmet	adâlet	adl	kerem	fazl	fazîlet	ihsân	itibâr	feyz
9	9	11	12	16	3	19	12	32

Sözlükte *hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, doğruluk* (Türkçe Sözlük, 1998, s. 21) anlamlarına gelen “*adâlet*” kelimesi, Nev’î Divanı’nda “*adâlet, dâd, adâletsüz, adl, hak, ma’delet*” gibi kelimelerle de karşılaşılır ve toplamda 83 defa geçer. Kelimelerin sıklık miktarı ve nazım şekillerine göre dağılımı ise tablodaki gibidir:

Adâlet / Adâletsüz	Dâd	Adl	Hak	Madelet
Gazel (1) Kaside (36) Terkib-i Bent (2)	Gazel (5) Kaside (5) Mukatta (1) Murabba (2) Terkib-i Bent (4)	Gazel (2) Murabba (1) Terkib-i Bent (1) Kaside (17)	Gazel (2) Terkib-i Bent (2)	Kaside (2)

Tablodan da anlaşıldığı gibi “*adâlet*” kelimesini imleyen kelimeler, farklı nazım şekillerinde geçmekle birlikte miktar olarak en fazla kasidelerde yoğunlaşır. Hatta Nev’î, dönemin devrin devlet erkânına mensup Mehmet Paşa için yazdığı 32 beyitlik bir kasidesinde “*adâlet*” kelimesini redif olarak tercih eder:

Ey hâk-i cenâbun güher-i kân-ı **adâlet**
Na’l-i feresün efser-i hâkân-ı **adâlet** (K5/1)

Nev’î, “*adâlet*” ve bununla ilintili kelimeleri kasidelerde kullanırken genellikle padişahların ve devlet adamlarının adaletli yönetimine vurgu yapar:

Zamâne fârig u âzâde devr-i adlünde
Zemîn safâ ile meşgûl-i ays ü mâl ü menâl (K29/30)

Devr-i adâletinde yahud Hân Mehemmedün
Min ba’d şiddet itmeye bî-vakt rûzgâr (K26/7)

Bunun haricinde Nev’î, Bakî gibi çağdaşı olan şairlere yönelik devrin ileri gelenlerinin ya da padişahlarının gösterdiği ilgiyi ve muameleyi kışkırttığını ima edecek şekilde adalet kavramını ve bununla ilintili diğer kelimeleri direkt olarak kullanmaz.

Gazellerinde ise Nev’î, “*adâlet, dâd, adl*” kelimelerini sevgiliye sitem ederken ya da sevgiliden âşğın beklentilerini belirtirken kullanır. Âşğın sevgiliden, kendisine karşı adaletli bir muamele göstermesini istediğini söyler:

*Tıfl-ı dil çokdan umar la’l-i lebün halvâsın
Bire zâlim bize hiç lutf ile dâd eylemedün (G273/2)*

*Fürkatünde itdügüm feryâdı yâd itmez misin
Cevr ü bî-dâd itdügün uşşâka dâd itmez misin (G377/1)*

*Kalur bu zulm ü bî-dâd ehl-i ıška dâd olunmaz mı
Adâlet kasrı hışt-i mihr ile bünyâd olunmaz mı (G536/1)*

Nev’î, bir âşık olarak sevgiliye sitem ederken teşbih sanatından istifade ederek soyut kavramları somut kavramlara benzetir ve âşğın sevgiliden kendisine karşı adil bir tavır takınmasını istediğini vurgular. Buna göre; “*adâlet*” kelimesini köşke, “*mihr (sevgi, aşk)*” kelimesini de tuğlaya teşbih eder. Şairin adaleti bir binaya benzetmesinin arka planında sağlamlık, pek çok değişik unsurların düzenli bir şekilde bir araya gelmesi, bu binanın bir maharetli usta tarafından yapılması, eğer bir taşıyı alırsan yıkılma ihtimali çağrışımlarını zihnimize telkin etmesi söz konusudur. Yine sevgi ve muhabbetin adalet binasının yapı taşlarını oluşturmasında, hakkaniyet ve sevginin yapıcı yönü işin içine dâhil edilmektedir:

*Kalur bu zulm ü bî-dâd ehl-i ıška dâd olunmaz mı
Adâlet kasrı hışt-i mihr ile bünyâd olunmaz mı (G536/1)*

Nev’î Divanı’nda “*adâletsüz, bî-dâd*” kelimeleri, genellikle olumsuz sıfat olarak felekten şikâyet edilirken geçer:

*Dâd elünden ey adâletsüz felek feryâd ü dâd
Sen murâd aldun velî dünyâyı kıldun nâ-murâd (TERKB1/22)*

Nev’î yine başka bir beytinde feleğin adaletsizliğinden şikâyet ederken “*binâ*” mefhumunu benzetilen unsur olarak seçer. Dünyayı temelsiz olarak niteler ve kendisine seslenerek yaratılıştan itibaren dünyanın ve feleğin adil olmadığını vurgular:

*Nev’iyâ kılma şikâyet dehr-i bî-bünyâddan
Çarhun örmişler ezel bünyâdını bî-dâddan (TERKB3/25)*

Nev’î’nin ister bir deyim içinde isterse farklı yollarla “*el*” organını çok fazla kullandığı görülür. Nev’î, somut bir kelime olan “*el*” organına “*yoluyla, nedeniyle, yüzünden, sayesinde*” gibi anlamlar yükleyerek soyut özellik kazandırır. Nev’î’nin somuttan soyuta bağdaştırma yöntemiyle bu kelimeyi çok sık kullanması onun kendine has üslubunun bir neticesidir:

*Rızâmuz var kazâsına elinde hükm ile fermân
Melek sîretlü hünkârum Mehemmed Hânadur meylüm (MUR3/10)*

beytinde “*el*” kelimesi “*imkân, olanak*” anlamında kullanılmıştır.

*Şarâbı âb-ı hayvân olsa câmı sâgar-ı Cemşid
Dilâ peymân-şiken dildâr elinden içme peymâne (G389/4)*

beytinde “el” kelimesi “tarafından” anlamını karşılar.

*Elinden dehr-i dūnun bir cihetden infiâlüm yok
Meded kalbümde hiç bilmem nedür bir inkisârüm var (MUR1/4)*

beytinde de “el” kelimesi, dünya için kullanılarak dünya kişileştirilir ve “yüzünden” anlamını kazanır.

Nev’î “el” kelimesi dışında “yol, ışık, kapu, âteş, gıdâ, bād, hâne, yan” kelimelerine de somuttan soyuta metoduyla çok fazla yeni anlam yükler. “Yol, ışık, kapunda” kelimelerini daha ziyade beşerî ya da ilahî aşk bağlamında “uğrunda” anlamıyla, “yan” kelimesini “çevre, etraf”, “âteş” kelimesini “aşk, dert”, “hâne” kelimesini ise genelde benzetme yoluyla benzetilen olarak “gönül, akıl” gibi anlamları ihtiva edecek şekilde değerlendirir:

*Meyl itmedi çeşmün dil-i pür-yarama gitdi
Yanunda işüm bitmedi kan işleri bitdi (G545/1)*

*Tab’um kapunda dökdi maâni güherlerin
Harc itdi yoluna su gibi şî’r-i âbdâr (K53/4)*

*Cihânun izz ü câhın böyle izân eyledüm ben kim
İşigünde kul olmak dehre sultân olmadan yegdür (G133/2)*

*Süziş-i sînemi teskîn idemez peykânun
Bu kadar âteşe bir katre ne tesîr eyler (G77/3)*

*Mariz-i illet-i ıskun tabîbüm özgedür hâli
Gıdâ kısmında derd ıssı musâhib âh u zâr özler (G85/2)*

*Degme bād ile itmesün hareket
Dilümüz lücce-i amîk idelüm (G300/4)*

*Hânene hiç senden artuk sığmasun zenbûr-veş
Vahdetün zevkini hâl eyle halâvet bundadur (G82/3)*

2. Terkip Düzeyinde Somut-Soyut İlişkisi

Nev’î Divanı’nda soyut anlamlı kelimelerin somut anlamlı kelimelerle birlikte kullanılarak müşahhas ve anlaşılır kılındığı terkipler oldukça fazladır. Terkip oluşturmada bu yöntemin kullanımı Klasik edebiyatın geleneksel üslubuyla genel olarak örtüşür; sıra dışı numunelerin pek olmadığı görülür.

İkili Farsça tamlamalar düzeyinde, çeşitli yollarla soyut kavramların somut anlam kazandıkları örneklerden ve soyut tamlamalardan bazıları şunlardır; “akl-ı maâş, âteş-i mihr, âyine-i kadr, bahr-i kesret, bâb-ı hakikat, bâğ-ı ümmîd, bahr-i gam, bahr-i hüsn, bahr-i istignâ, bahr-i şevk, bâlin-i fakr, bâr-ı âh, bâr-ı gam, bâr-ı gayret, bâzâr-ı ışık, bezm-i belâ, bezm-i ışık, bezm-i mahabbet, bezm-i sürûr, binâ-yı hüsn, büy-i vefa, câm-ı ecel, câm-ı gam, câm-ı mihnet, cellâd-ı gussa, cünd-i kahr, çerâğ-ı şevk, çûb-ı cefâ, dâğ-ı heves, defter-i âmâl, deryâ-yı hüsn, dest-i kahr, deşt-i cünûn, dirah-ı ümmîd, dîde-i cân, fülk-i melâhat, gubâr-ı gam, gubâr-ı zerk, gurûr-ı câh, hân-ı hüsn, hâr-ı bela, hâr-ı gam, hâr-ı gussa, hâr-ı mihnet, hâr-ı ta’ne, jeng-i gam, kışt-zâr-ı emel, kitâb-ı akl, kitâb-ı hüsn, kitâb-ı mihr ü mahabbet, künc-i mihnet, libâs-ı iffet, libâs-ı ismet, mekteb-i fakr, mekteb-i gam, menzîl-i ışık,

metâ-1 derd, metâ-1 dil, mîkrâz-1 belâ, milket-i dil, milk-i hüsn, mirât-1 hüsn, mîve-i baht, mîve-i maksûd, mürğ-1 hayâl, mürğ-1 cân, nahl-i hurrem, nakd-1 dil, nâr-1 mahabbet, necm-i sa’âdet, râh-1 gam, râh-1 hevâ, râh-1 ışk, râh-1 mahabbet, reh-i ışk, sâgar-1 mihr, sandûk-1 sîne, semer-i vasl, seng-i cefa, seng-i gam, sevdâ-yı hatt, şâhrâh-1 dil, şarâb-1 cevr, şarâb-1 ışk, şehir-i hüsn, şîve-i lutf u adâlet, tarik-i ışk, tarik-i mahabbet, tîğ-1 hayâl, tîğ-1 fûrkat, tîşe-i cevr ü cefâ, vâdî-i gam, zencîr-i cünûn, zevrâk-1 hüsn, zevrâk-1 zevk u safâ.” Bu listeden en sık kullanılan terkipler; “bâğ-1 ümmîd, metâ-1 derd, metâ-1 ışk, metâ-1 dil, mürğ-1 cân, nakd-1 dil, râh-1 ışk, râh-1 mahabbet, şarâb-1 ışk”tır.

Listeden anlaşıldığı kadarıyla Nev’î’nin, soyut ifadeleri söz sanatlarından teşbih ya da istiareyi kullanarak somutlaştırdığı görülür. Bu hususta benzetilen olarak seçilen kavramlar, yine Klasik edebiyatın geleneksel benzetmelerine uygundur: “âyine, bâb, bâğ, bahr, bezm, câm, câme, cübbe, deryâ, hâne, mekteb, menzil, murg, nâr, râh, seng, şarâb, şîşe, vâdî, zencîr, zevrak.” Bu somut kavramlar vasıtasıyla somutlaştırılmak istenen genellikle duygulardır:

Rûzgârın işi tahrîk-i gubâr-1 gamdur
Eksük olmazsa n’ola âyine-i dilde keder (G72/3)

Bir kez dahî ölüp dirilüp cennet-i kûyun
Mürğ-i dil-i mahzûnuma me’vâ kılabilsem (MUK 55/1)

Elem çekmez tenüm seng-i cefâ ile döğölmekden
Cihânda ragbetüm yok dirlige havf itmekden (MUR1/7)

Klasik edebiyatta yoğun örnekleri daha ziyade Sebki Hindî (Hint üslubu) etkisiyle 17. asırda verilmesine rağmen 16. asır şairi Nev’î, divanında zincirleme yapılar üzerinden soyut- somut ilişkisi kurar:

Kazınursa nokta-veş tîğ-1 gam-1 hecr ile baş
Olmaya resm-i mahabbet safha-i dilden tıraş (G201/1)

beytinde ayrılık acısı oka benzetilerek somutlanmıştır.

Erbâb-1 dil sözümden alur bûy-1 marifet
Ben âteş-i mahabbet-i evlâda micmerem (TERKB4/9)

beytinde şair kendisini buhurdana, aşkı da ateşe benzetir.

Tıfl-1 dil-i âvâreniün oldı başı taşra
Ten hânesine tîr-i müjen açalı revzen (G355/2)

beytinde de avare gönül çocuğa benzetilerek soyut-somut ilişkisi kurulur. Buradaki kurguda şair, çocukların sürekli evden dışarı çıkma isteklerinden yola çıkarak söz konusu benzetmeleri yapar. Divanda zincirleme terkiplerde soyut kavramların somut kavramlara benzetilerek somutlaştırıldığı örneklerden bazıları şunlardır: “âlem-i leşker-i melâhat, âteş-i âh-1 dil, bahr-i zalâm-1 hayret, bîşe-zâr-1 ışk-1 dilber, feyz-bahş-1 çemen-i mekrümet ü fazl ü atâ, gark-1 miyân-1 bahr-i ışk, hevâ-yı mîve-i vasl, mâlik-i milk-i mürüvvet, nahl-i meyve-dâr-1 belâgat, pençe-i dest-i kazâ, râh-1 beyâbân-1 hecr, şarâb-1 zehr-i emel, şeh-i milk-i melâhat, şehir-i dil-i uşşâk, tâb-1 çerâğ-1 âh, tîğ-1 gam-1 hecr, tîğ-1 gam-1 hicrân.” Seçilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, soyut- somut ilişkisi benzer yollarla benzer kavramlar arasında sağlanır.

Nev’î Divanı’nda sayısı azımsanmayacak miktarda somutlaştırmanın yapıldığı Türkçe tamlama mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: “adem milki, âh elü, âhum yili, âvâre gönül, cân mürğü, cân nakdi, derd ıssı, devlet câmesi, dil hânesi, dil şîşesi, gam pütası, gam yükü, güzellik tahtı, izzet

libâsı, mahabbet okları, melâhat kânı, melâhat milki, riyâ lekese, şive kitabı, ta’ne taşı, vahdet kitabı, vefâ resmi, vuslat metâi, vuslat rûyî.” Türkçe tamlamaların kuruluşunda somutlaştırma hususunda izlenen yol aynıdır.

Nev’î Divanı’nda Tamlamalarda Somutlama		
İkili Farsça Tamlama	Zincirleme Farsça Tamlama	Türkçe Tamlama
akl-ı maâş, âteş-i mihr, âyine-i kadr, bahr-i kesret, bâb-ı hakikat , bâğ-ı ümmîd, bahr-i gam, bahr-i hüsn, bezm-i sürûr, binâ-yı hüsn, câm-ı gam, câm-ı mihnet, cân-ı uşşâk , cellâd-ı gussa, cünd-i kahr, çerâğ-ı şevk, çûb-ı cefâ, dâğ-ı heves, dest-i kahr, deşt-i cünûn, dirah-ı ümmîd, dîde-i cân, fülk-i melâhat, gubâr-ı gam, gubâr-ı zerk, gurûr-ı câh, hân-ı hüsn, hâr-ı belâ, hâr-ı gam, hâr-ı gussa, jeng-i gam, kişt-zâr-ı emel, kitâb-ı akl, kitâb-ı hüsn, kitâb-ı mihr ü mahabbet, libâs-ı iffet, libâs-ı ismet, mekteb-i fakr, mekteb-i gam, menzil-i ışk, metâ-ı derd, metâ-ı dil, mıkrâz-ı belâ, milket-i dil, milk-i hüsn, mirât-ı hüsn, mîve-i baht, mîve-i maksûd, mürğ-ı hayâl, mürğ-i cân, nahl-i hurrem, nakd-ı dil, nâr-ı mahabbet, necm-i saâdet, râh-ı gamrâh-ı hevâ, râh-ı ışk, sâgar-ı mihr, sandûk-ı sîne, semer-i vasl, seng-i cefâ, seng-i gam, sevdâ-yı hatt, şâ-râh-ı dil, şarâb-ı cevr, şarâb-ı ışk, şeh-ı hüsn, tarîk-i ışk, tarîk-i mahabbet, tîg-ı hayâl, tîg-ı fûrkat, tîşe-i cevr ü cefâ, vâdi-i gam, zencîr-i cünûn, zevrâk-ı hüsn, zevrâk-ı zevk u safâ	alem-i leşker-i melâhat âteş-i âh-ı dil bahr-i zalâm-ı hayret bişe-zâr-ı ışk-ı dilber feyz-bahş-ı çemen-i mekrûmet ü fazl ü atâ gark-ı miyân-ı bahr-i ışk hevâ-yı mîve-i vasl mâlik-i milk-i mürüvvet nahl-i meyve-dâr-ı belâgat pençe-i dest-i kazâ râh-ı beyâbân-ı hecr şarâb-ı zehr-i emel şeh-i milk-i melâhat şehr-i dil-i uşşâk tâb-ı çerâğ-ı âh tîg-ı gam-ı hecr tîg-ı gam-ı hicrân	adem milki âh elü âhum yili âvâre gönül cân mürğü cân nakdi derd ıssı devlet câmesi dil hânesi dil şîsesi gam pûtası gam yükü güzellik tahtı izzet libâsı mahabbet okları melâhat kânı melâhat milki riyâ lekese şive kitabı ta’ne taşı vahdet kitabı vefâ resmi vuslat metâi vuslat rûyî

3. Deyim ve Atasözü Düzeyinde Soyut-Somut İlişkisi

Halkın kolektif hafızasının mahsulü olan deyimleri ve atasözlerini kullanmak; şairlerin bir ifadeyi daha anlaşılır, kısa ve öz bir şekilde aktarabilmek için sıkça başvurduğu usullerden biridir. Çünkü bu yapılar, herkes tarafından bilinir. Bu da şairin işini kolaylaştırır. Nev’î de bir şair olarak bu yolu seçenlerdendir. Soyut kavramları somut kavramlara benzeterek ifade etmekle birlikte somutlaştırma hususunda deyimler ve atasözlerinden istifade eder:

Tolayup barmaga Leyli gamın Mecnûn-ı âvâre

Elini rişte-i cândan yumag isterdi bî-çâre (G445/1)

beytinde ruhun ipe benzetilmesi, derdin parmağa dolanması ve elin yıkanması hem gerçek hem de mecaz anlamda düşünülebilecek deyimler vasıtasıyla verilmek istenen ileti somutlanmıştır. Ayrıca tenasüplü kullanılan “tolamak, rişte” kelimelerinden hareketle beyitten “yumag” kelimesinin ikinci anlamı “ip” manası da çıkar. “Yumag” kelimesinin bu şekilde tevriyeli kullanımı beyitteki soyut kavramların somutlanmasına yardım eder.

Ey gönül gam yime her nesnenün olur düşeri
Atılır seng-i cefâ âşık-ı gamnâk üzre (G429/3)

beytinde eziyet taşının atılması ifadesinde bir somutlama olduğu gibi bu benzetime uygun düşecek şekilde “her nesnenin bir düşüşü olur” yani değer kaybı, deyiminin kullanılması anlamı daha anlaşılır kılar.

Bilinür rişte-i cânun girih-i derd ü gamı
Bir gün olur ki çıkar ipliğümüz bâzâra (G421/2)

beytinde de “ipliğini pazara çıkarmak” deyiminin “ruh ipi” ve “dert, keder düğümü”yle tenasüplü kullanılması ve tüm soyut kavramların somut bir kavrama bağlanarak ifade edilmesi muğlak bir anlamın daha açık olmasını sağlar.

Türkçede organ isimleriyle kurulan deyimler oldukça fazladır. Bu yöntem, soyut olan duygu ve düşünceleri, davranışları somutlaştırmanın en pratik uygulamalarından biridir. Nitekim Nev’î de divanında organların somut vasfından yararlanarak kurulan deyimleri kullanır. Divanında bu yolla oluşturulmuş 512 deyim varlığı tespit edilmiştir. “Ağız, ayak, baş, beden/cisim, bel, boğaz, boy, ciğer, el, göğüs, göz, kalp, kaş, kıl, kulak, parmak, sakal, ten/beniz, tırnak, yürek, yüz” organlarının hemen hepsiyle kurulmuş deyimlerin varlığı Nev’î’nin, hislerini beyanda çeşitlilikten istifade ettiğini kanıtlar. Ayrıca bu durum, anlaşılabilirlik gayesini öncelikli tutan bir şairin somut Türkçe söyleyişlerden, gündelik, sade dilin olanaklarını kullandığını gösterir. Böylelikle soyut hayalleri müşahhas kılma yolunu tercih eder. Nev’î “el” kelimesine mecaz anlam yükleyerek soyut anlamlarda kullandığı gibi çeşitli deyimler içerisinde de kullanır. Nitekim organ isimlerinden en fazla “el, baş” kelimesinin içinde bulunduğu deyimleri kullanmayı tercih eder (Dinçer Arslan, 2017, 45). Hatta Nev’î’nin bir gazeli tamamen “el” kelimesinin mevcut olduğu deyimlerle örülüdür (Tulum vd. 1977: 325)¹:

Sana el virmiş iken devlet-i hüsn-i letâfet
Elünden bûse alınmaz nedür cânâ bu hussetler

Elünden geldüğe ihsânı sultânum dirîğ itme
İderlerse gedâlar dest-bûsa sa’y ü himmetler

Tekellüfsüz elün öpmekdür ancâk âşika maksûd
Eger bûs-ı leb-i la’lün olursa cânâ minnetler

Alup dil nakdini destine bana öpmege virmez
Çeker el korkarın lutf it diyüp olunsa gılgizetler

Bu şi’ri Nev’iyâ dildâr destine sunup di kim
El öpmekdür garaz harc olmadan bunca zarâfetler

¹ Divanda bahsedilen şiir 159 numaralı gazeldir.

Beş beyitten mürekkep gazelde görüldüğü gibi şair; “aşk” gibi soyut bir kavramın türlü hallerini, âşık-maşuk münasebetini, âşığın beklentilerini, temennilerini teşhis, teşbih, istiare gibi sanatların ve içinde “el” kelimesinin geçtiği deyimlerin olanaklarını kullanarak anlaşılır, müşahhas kılar. Ayrıca gazeldeki deyimlerin hem gerçek hem mecaz anlamlarını kastedecek şekilde tertip edilmesi ve kullanılması somutluk-soyutluk ilişkilerinin bir arada kurulmasına iyi bir örnek teşkil eder. Aşk, din, tasavvuf gibi ilahî nitelikteki soyut kavramlar Klasik şairlerin üzerinde ehemmiyetle durdukları mevzulardandır. Şairlerin gösterdikleri önem derecesinde bu konuları izahta ve ifadeye somut kavramların kullanım olanaklarından yararlanır. Nev’î de kullandığı deyimlerle ve kurduğu terkiplerle bu yolu seçen şairlerdendir.

Deyimler	Terkipler
âşinâlardan kesilmek, âteş işleri göstermek, bâbına semerkandî urulmak, cân almak, cân bağışlamak, cân bulmak, cân çıkmak, cân eritmek, cân gözi, cân gözün açmak, cân kılca kalmak, cân nakdin virmek, cân sayd itmek, cân virmek/virebilmek, cânâ gelmek, cânâ girmek, cânâ urmak, cânâ tasvîr itmek, cânını gergin itmek, cânım koymak, cânumuz gelmek, cânumuza su serpilmek, cânımın âteşine su sepmek, cefâların/cefâsını çekmek, dehânumdan sırrı çıkmak, dehr elinden silleler yimek, dem çekmek, dem urmak, demi gelmek, derûnî kân olmak, derûnumdaki yağum yanmak, deryâ-dil olmak, devr usûlin tutmak, devrân bozmak, devrân tutmak, dil almak, dil bağlamak, dil nakdini destine almak, dil şîşesini sımak, dil ü cân almak, dil ü cân revân olmak, dil ü cân virmek, dil virmek, dilden ayırmak, dilden çıkarmak, dilden süpürmek, dilin ağır eylemek, dünyâ vü ukbâdan geçmek, eli yufka, elif çekmek, elife dönmek, elif-veş togrulmak, esrâr-ı ışkı saklamak, fenâ küncine girmek, fenâ sûretlü bulmak, fenâ vermek, fenâyâ varmak, gam bağlamak, gam çekmek, gam yimek, gam-ı dünyâyı yimek, gınâ-yı kalb bulmak, gönli açılmak, gönli pest olmak, gönlin açmak, gönlin imâret eylemek, gönline girmek, gönlüm gözi açılmak, gönlümden çıkarmak, gönlüme gelmek, gönlümü açmak, gönlümü yıkmak, gönlümü yitürmek, gönlümüz akıtmak, gönlümüz düşmek, gönlümüzi yazmak, gönlünde yir itmek, gönlüne nesne getürmek, gönül âyînesin açmak, gönül bağlamak, gönül nakdin almak, gönül vilâyetini açmak, gönül virmek, gönülde gidermek, gönülde sürmek, gönülde tırâş itmek, ışka düşmek, kalb-i virânî âbâd itmek, mâsivâdan geçmek, oda yanmak, râh bulmak, râh-ı belâyâ çekmek, sine dögmek, ten bir yana cân bir yana âvâre olmak, ten şikest olmak, tenin sad-çâk itmek	milki-fenâ, âyîne-i dil, âyîne-i kalb, bahr-i kesret, bâg-ı fenâ, bahr-i ma’ânî, cübbe-i fenâ, dâr-ı fenâ, deryâ-yı ışk, dest-i kudret, deyr-i fânî, hâne-i cism hicâb-ı cism, hicâb-ı mahzenü’l-esrâr-ı ma’nâ, Kâbe-i maksûd, kalb-i şeydâ, katre-i ten, kûy-i belâ, kûy-i fenâ, künc-i uzlet, nâr-ı ışk, nûr-ı hakikat, râh-ı mahabbet, sâlik-i ışk, seyl-i fenâ, şahid-i ma’nî, şems-i hakikat, tarîk-i mahabbet, vâdî-i hayret

Nev’î, divanında kuruluş itibarıyla benzetme ve istiare gibi sanatlar vasıtasıyla soyut-somut ilişkisini şu deyimlerde kullanır: “âfâkı tutmak, ağır başlı olmak, âh çekmek, aklum almak, alçak

gönüllü olmak, amân virmek, ara yirde keder olmak, arada kan olmak, arasin kesmek, aşinâlardan kesilmek, âşinâsı çıkmak, bâbına semerkandî urulmak, bâdem açılmak, bag tutmak, bagruma sengi hâralar basmak, başa câna degmek, başına kıyâmetler koparmak, başına odlar yakmak, bâzârı germ eylemek, bülbül olmak, cefâsını çekmek, dâr-ı ukbâya irtihâl itmek, derûnumdaki yağum yanmak, deryâ eylemek, deryâ-dil olmak, dil açılmak, dil akmak, dilin ağır eylemek, dilünden tırâş kılmak, dimâg virmek, efgânum göge çıkmak, eflâkden geçmek, eflâke çıkmak, efsâneyi bağlamak, efsûn okumak, elem çekmek, elem virmek, gavgâ belürmek, gönli açılmak, gönli gonca açmak, gözüne gönlüne girmek, gubâr olmak, gurûr virmek, gülbâng-i âh-ı âşikân çekmek, hâne-i kalbini yapmak, hâr tutmak, harâba virmek, arâret virmek, hâtır-şikest, hâtır-ı âşık şikest, havâdis uçurmak, havâları mülâyim kılmak, havf u recâ kaydına düşmek, hayât virmek, hevâlar mutedil olmak, hevâ-yı akla uymak, hevâ-yı gayra uymak, hisâba sıgmamak, hoş tutmak, huzûrı uçmak, huzûrın uçurmak, ırzın şikest itmek, ışka düşmek, ibret almak, imânı gevremek, intizâr çekmek, istignâ satmak, istignânun dâmenin elden komamak, jeng tutmak, kalb-i virânı âbâd itmek, kalbinün virânesi âbâd olmak, kânûn-ı vefâyı bağlamak, kara günlüler, kara haber iltmek, kara yazı, karalar geymek, keder virmek, lezzet-i fenâ gelmek, letâfet bağlamak, mazhar düşmek, mazûr tutmak, mehâr-ı mahmil eline girmek, menzil almak, mesned-i hurşîde virmek, mevc-i hevâ kesilmek, minneti çekmek, mümtâzlık semtin tutmak, münâsib düşmek, nakd-i cânı almak, nâz-ı arûsı satmak, nazîre düşmek, nazîrün bulunmak, ne assı ne ziyân çekmek, pâye bulmak, perişânlık kesmek, pertev salmak, peyâmın virmek, peymâneyi döndürmek, râh-ı ışk-ı cüvânâna girmek, redd eli, rehâ bulmak, revâ görmek, revnâkı bulmak, rifat bulmak, rifatün artmak, rûbeh-i mekkâr elinden, rûh-i revân virmek, rumh u sihâm atmak, saf bağlamak, saf tutmak, safâ kesb itmek, safâ virmek, safâlar sürmek, safâsın bulmak, safâsın süregörmek, safhâ-i dilden tırâş eylemek, seng-dil, sevdasına düşmek, sinek kadrince, sînem açılmak, sözi uzatmak, şeref bulmak, şeref virmek, şikeste-dil, şîve satmak, şöret bulmak, tâze cân bahş eylemek, tâze havâ bağlamak, tâze nakş bağlamak, tevbe sımak, tevbesin darb u şikest eylemek, ümidüm kesmek, üslûb-ı akli koymak, üstine kalem çekmek, üstine sâye salmak, üstine üfürmek, varını yolına, vefâdan geçmek, vilâyet açmak, vüsat virmek, yalanı kılca yok, yıkuk gönlin, zahmet çekmek, zahmet virmek, zahmet-i seher çekmek, zarar çekmek, zarar virmek.”

Sonuç

Dilin esnekliği dil işçisi şaire farklı olanaklar sunar. Şair; çeşitli yakıştırma, bağdaştırma yöntemleri ve tahayyül gücünün imkânlarıyla sözcüklere hükmeder. Onları türlü işlevlerde kullanarak onlara farklı anlamlar yükler. Soyut ve somut sözcüklerin kullanım özellikleri ve birbirine dönüşümü de şairin bu maharetinin sonucudur. Klasik şairlerin müşterek kelime havuzundan bahsedilen yollarla tercih ettiği sözcükleri somuttan soyutta, soyuttan somuta dönüştürmesi ve şiirlerinde kullanma hünerleri genel itibariyle geleneğin izindedir.

Klasik edebiyatın zirvesinde sayılı şairler arasında zikredilen Nev’î de dilin somut ve soyut arasındaki değiştirilebilir, dönüştürebilen yapısından faydalanır. Soyut olan duygu ve düşüncelerini doğadaki somut varlıklar ya da nesnelere ilişkilendirerek sunar. Bunu yaparken bağlı olduğu edebî geleneğin hâlihazırdaki dil malzemesini ve tekniklerini kullanır. Bu sebeptendir ki soyut ve somut arasında kurduğu bağlantılar genellikle çağdaşlarıyla ve kendinden önceki şairlerle benzer. Ancak yer yer şahsî yeteneğini göstererek özgün tarafını sergiler. Somutlama denen bağdaştırma yöntemini kullandığı örnekler şiirlerinde daha fazladır. Fakat alışılmışın dışında soyutlama örnekleri de mevcuttur. Bu açıdan Nev’î nin şiirleri, soyutlamanın zirve yaptığı 17-18. asırlardaki edebî üsluba bir nevi hazırlık niteliğindedir.

Kaynakça

Aksan, Doğan(2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yay.

Aksan, Doğan(1999). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara: Engin Yay.

Diñer Arslan, Sedanur(2017). *Nev’î Divanı (Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlük)*. Doktora Tezi. Ardahan: Ardahan Üniversitesi.

Kuzu, Fettah(2016). “Söz (Parole)-Dil (Langue) Dönüşümü Çerçevesinde Şiir Dili (Klasik Türk Şiiri Bağlamında)”. *EKEV Dergisi* 65: 239-252.

Tulum, Mertol, M. Ali Tanyeri (1977). *Nev’î Divan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Yıldırım, Ali(2002). “Nedim’in Şiirlerinde Somutlaştırma”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2): 211-218.